

CEPOS ARBEJDSPAPIR 54: FOLKEBIBLIOTEKER, BØGER OG ANDET GODT

11-10-2017

AF HENRIK CHRISTOFFERSEN OG KARSTEN BO LARSEN

FORORD

Loven om folkebiblioteker fastslår, at folkebibliotekerne har til formål at stille bøger og andre egnede materialer til rådighed samt at formidle offentlig information. Udlånet af bøger har imidlertid gennem en længere årrække været kraftigt faldende, hvilket har rejst en diskussion om folkebibliotekernes fremtid. Analyserne i dette arbejdsrapport søger at uddybe forståelsen for, hvad der ligger bag faldet, og hvorledes biblioteksvæsenet har reageret på faldet.

Dataarbejdet i forbindelse med arbejdsrapporten er udført af forskningsassistent stud.polit. Sanina Sinanovic.

Oktober 2017

Henrik Christoffersen

Forskningschef i CEPOS

ISBN NR.: 978-87-92581-73-0

INDHOLD

1. Sammenfatning
2. Udlån – folkebibliotekernes historiske og fortsat primære formål
3. Folkebibliotekernes økonomi
4. Faktorer bag omfanget af bogudlån
5. Faktorer bag udlånsfaldet
6. Bogudlån og andre aktiviteter i folkebibliotekerne
7. Fremtidens folkebibliotek: Elitebibliotek, forsamlingshus, hobbyrum eller varmestue?

Referencer

1. SAMMENFATNING

Loven om folkebiblioteker indledes med en formålsparagraf, som fremhæver udlån af bøger og andre egnede materialer som folkebibliotekernes formål sammen med formidling af offentlig information. Historisk har folkebibliotekerne helt dominerende været institutioner for formidling af bogudlån. Ordet bibliotek stammer fra græsk og betyder bogsamling.

Omfanget af bogudlån fra folkebibliotekerne har været stærkt faldende siden midten af 1980'erne. Således blev det samlede udlån af voksen- og børnebøger samt elektroniske downloads af bøger reduceret med 27 procent fra 2009 til 2015. I et vist omfang har folkebibliotekerne introduceret udlån af andre materialer, men også udlånet af andre materialer har været i tilbagegang i de senere år.

Til gengæld registreres der et stigende antal besøgende på folkebibliotekerne. Fra 2011 til 2015 steg besøgstallet fra 36,3 millioner besøgende til 38,2 millioner.

Denne udvikling i befolkningens brug af folkebibliotekerne har givet anledning til, at de samlede udgifter til landets folkebiblioteker er blevet reduceret betydeligt i de senere år. I 2007 blev anvendt 3 milliarder kroner regnet i faste 2015-priser, men i 2015 var udgifterne reduceret til omkring 2,5 milliarder kroner, og reduktionen føres videre i 2016 og 2017. Udgiftsreduktionen er blandt andet gennemført ved en reduktion i antallet af biblioteker fra 453 i 2007 til 340 i 2015.

Det samlede billede, som tegner sig, er derfor, at folkebibliotekerne oplever en markant reduktion og koncentration og samtidig en transformation til anden benyttelse end den traditionelle.

Der foreligger en ganske detaljeret biblioteksstatistik, men denne statistik er opbygget med udgangspunkt i de svindende aktiviteter, som historisk har præget folkebibliotekerne. Bogudlån fordelt på børn og voksne, bogbestand etc. findes derfor nøje beskrevet. Derimod er de nye aktiviteter med det stigende besøgstal ikke nøjere beskrevet statistisk, så hvor det er velbeskrevet, hvad der svinder bort i bibliotekerne, så er det meget lidt kendt, hvor bibliotekerne bevæger sig hen.

Der er stor forskel på folkebibliotekets rolle i landets kommuner. I henseende varierer udgifterne per indbygger fra omkring 300 kroner til omkring 1.000 kroner. Disse variationer har imidlertid meget lidt sammenhæng med bogudlånets omfang, således at kommunens biblioteksudgifter i forhold til bogudlånet varierer fra godt 40 kroner per udlånt bog til omkring 160 kroner. Den således beregnede hypotetiske pris per bogudlån har været stigende siden 2011 på trods af en betydelig rationalisering af håndteringen af bogudlån ved hjælp af automatisk udlånsregistrering, selvbetjening m.v. Det må således antages, at folkebibliotekerne anvender en stadig stigende andel af ressourcerne på anden aktivitet end det traditionelle bogudlån.

Der gennemføres en statistisk undersøgelse af, i hvor vidt omfang det lader sig gøre at forklare omfanget af bogudlån i de enkelte kommuner. Bogudlånet per indbygger viser sig at være særlig

stort i kommuner med relativt højt uddannede borgere og i kommuner, som holder et relativt højt biblioteksbudget. Bogudlånet er imidlertid også særlig intenst i kommuner med relativt få indbyggere.

Det bliver ligeledes undersøgt, hvad der kendetegner de kommuner, hvor tilbagegangen i bogudlån har været særlig voldsom. Her findes, at nedgangen i bogudlån har været særlig kraftig i de mindre kommuner. Nedgangen hænger også sammen med reduktion i biblioteksbudgettet og i bibliotekets bogbestand.

Der viser sig at være en ringe sammenhæng mellem omfanget af bogudlån og den øvrige udlånsvirksomhed i folkebibliotekerne. Transformationen af folkebibliotekerne, hvor udlånet falder i omfang, og antallet af besøg bliver øget, foregår også i væsentlige henseender uden nogen tæt forbindelse til den traditionelle udlånsvirksomhed. Der kan ikke påvises nogen sammenhæng mellem antallet af udlån per besøg og antallet af besøgende.

Afslutningsvis peges på, at udtyndingen af folkebibliotekernes oprindelige rationale nærliggende kan drive folkebibliotekerne ind i en vanskelig eftersøgning efter ny meningsfuldhed ved at påtage sig nye aktiviteter, som kun kan få plads ved at tage konkurrencen op med allerede bestående aktiviteter i andet kommunalt regi, i civilsamfundet eller i privat og markedsbaseret regi. En sådan udvikling kan gøre det mindre hensigtsmæssigt, at folkebibliotekerne i modsætning til konkurrerende organisatoriske former er funderet og sikret i kraft af en særlig lovgivning.

2. UDLÅN – FOLKEBIBLIOTEKERNES HISTORISKE OG FORTSAT PRIMÆRE FORMÅL

Folkebibliotekernes formål er fastslået af Folketinget i loven om folkebiblioteker. Her lyder formålsparagraffen i sin helhed således:

§ 1. Folkebibliotekernes formål er at fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet ved at stille bøger, tidsskrifter, lydbøger og andre egnede materialer til rådighed såsom musikbærende materialer og elektroniske informationsressourcer, herunder internet og multimedier.

Stk. 2. Folkebibliotekerne skal bestræbe sig på at stille videogrammer til rådighed.

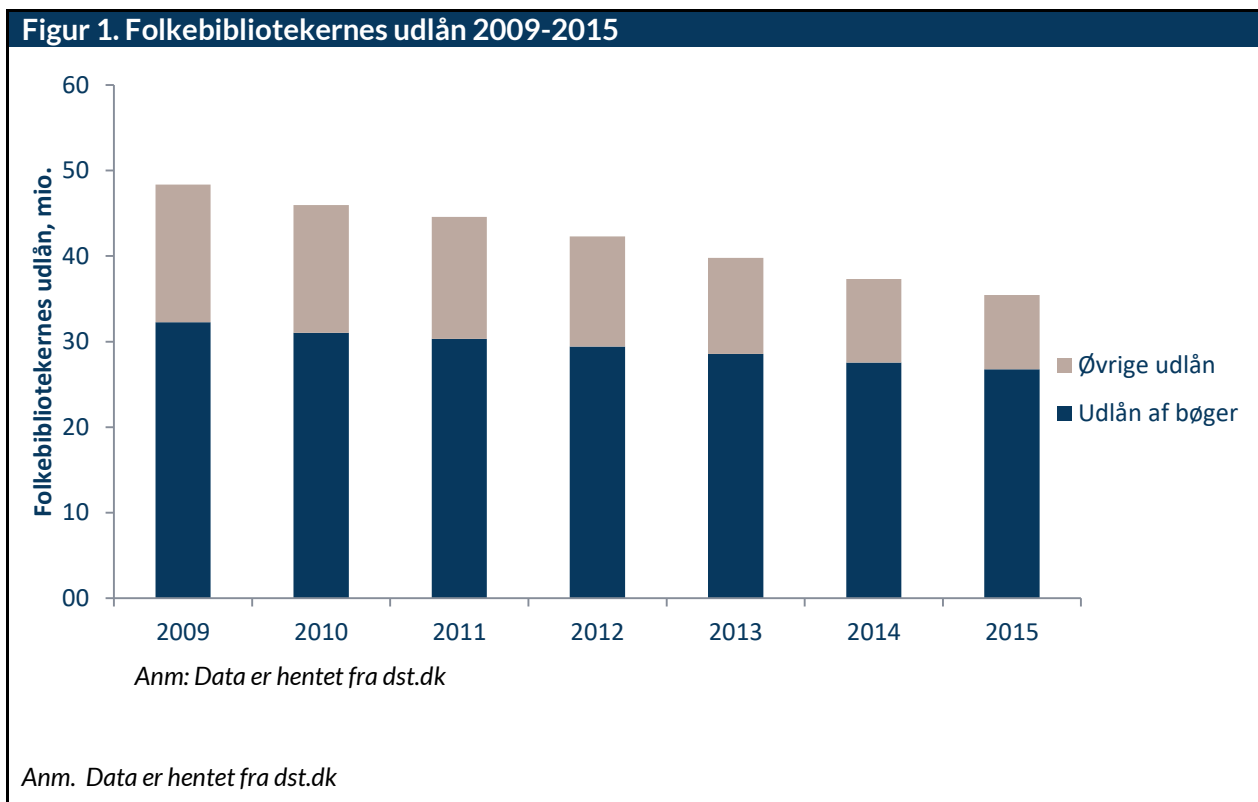
Stk. 3. Folkebibliotekerne formidler kommunal og statslig information og information om samfundsforhold i øvrigt.

Folkebibliotekerne er altså sat i verden for at stille biblioteksmateriale, primært bøger, til rådighed for den danske befolkning. Ordet bibliotek stammer fra græsk og betyder bogsamling. Det kan ske ved udlån eller ved brug af materiale på biblioteket.

Folkebibliotekernes udlån er gennem en årrække faldet betydeligt. Det har fremkaldt en række reaktioner. I biblioteksfaglige kredse foregår en intens diskussion af bibliotekernes formål, og der introduceres til stadighed nye former for aktiviteter. I offentligheden udspiller sig en debat om bibliotekernes betimelighed i det hele taget i en situation, hvor bøger, lydbøger, film, musik m.v. er fuldt tilgængelige medier på nettet, og hvor ophævelsen af boghandlernes særstatus har indebåret, at papirudgaver af bøger ofte kan købes til lavere priser i supermarkeder, end hvad det koster at effektuere et udlån på et folkebibliotek. Fortalere for, at folkebibliotekerne skal bevares, henviser til behovet for andre aktiviteter end de, som loven om folkebiblioteker omhandler, og modstandere taler for, at folkebibliotekerne bør nedlægges.

I dette arbejdsrapport undersøges udviklingen i folkebibliotekerne, idet der bliver taget udgangspunkt i den traditionelle funktion, nemlig bogudlån. Derefter ses også på transformationen i retning af udlån af andre materialer og i retning af andre aktiviteter end udlån.

Figur 1 belyser udlånsudviklingen for bøgernes vedkommende siden 2009. Længere tidsforløb er vanskelige at belyse eksakt på grund af databrud i biblioteksstatistikken. Blot siden 2009 har tilbagegangen i udlån imidlertid været markant. Der er i perioden foregået en vis omstilling fra fysiske udlån af bøger til download af bøger i e-bogsformat, lige som udlån af andre materialer supplerer bogudlånet. Omlægningen har dog ikke opslugt tendensen til faldende lånevirkomhed. Således blev det samlede udlån af voksen- og børnebøger samt elektroniske downloads af bøger reduceret med 27 procent fra 2009 til 2015. Som det fremgår af figur 1, så har årene siden 2009 også været præget af en samlet tilbagegang i udlånet af andre materialer.

Figur 2. Antal folkebiblioteker og antal besøgende

Antal folkebiblioteker	
2007	453
2015	340
Antal besøgende	
2011	36,3 million
2015	38,2 million

I Duelund (1995) redegøres der for den mere langsigtede udvikling i folkebibliotekernes udlån. Udlånstallet kulminerede i 1984 med omkring 85 millioner udlån. Siden kulminationen er bogudlånets omfang altså blevet reduceret til kun at udgøre en tredjedel af det udlån, som foregik i glansperioden.

Den bastante tilbagegang i udlånsvirksomheden er blevet fulgt op af en kraftig reduktion i antallet af folkebiblioteker i landet. Som figur 2 viser, så er antallet af biblioteker blevet skåret ned med omkring en fjerdedel siden den kommunale strukturreform i 2007. Der er altså såvel foregået en reduktion som en koncentration. Der er ydermere foregået en transformation af folkebibliotekernes virksomhed, som umiddelbart kommer til udtryk derved, at der bliver opgjort et stadig stigende antal besøgende på folkebibliotekerne, som det også fremgår i figur 2. Opgørelserne af besøgstal er imidlertid behæftet med en ikke ubetydelig usikkerhed, jfr. Ole Münster (2017).

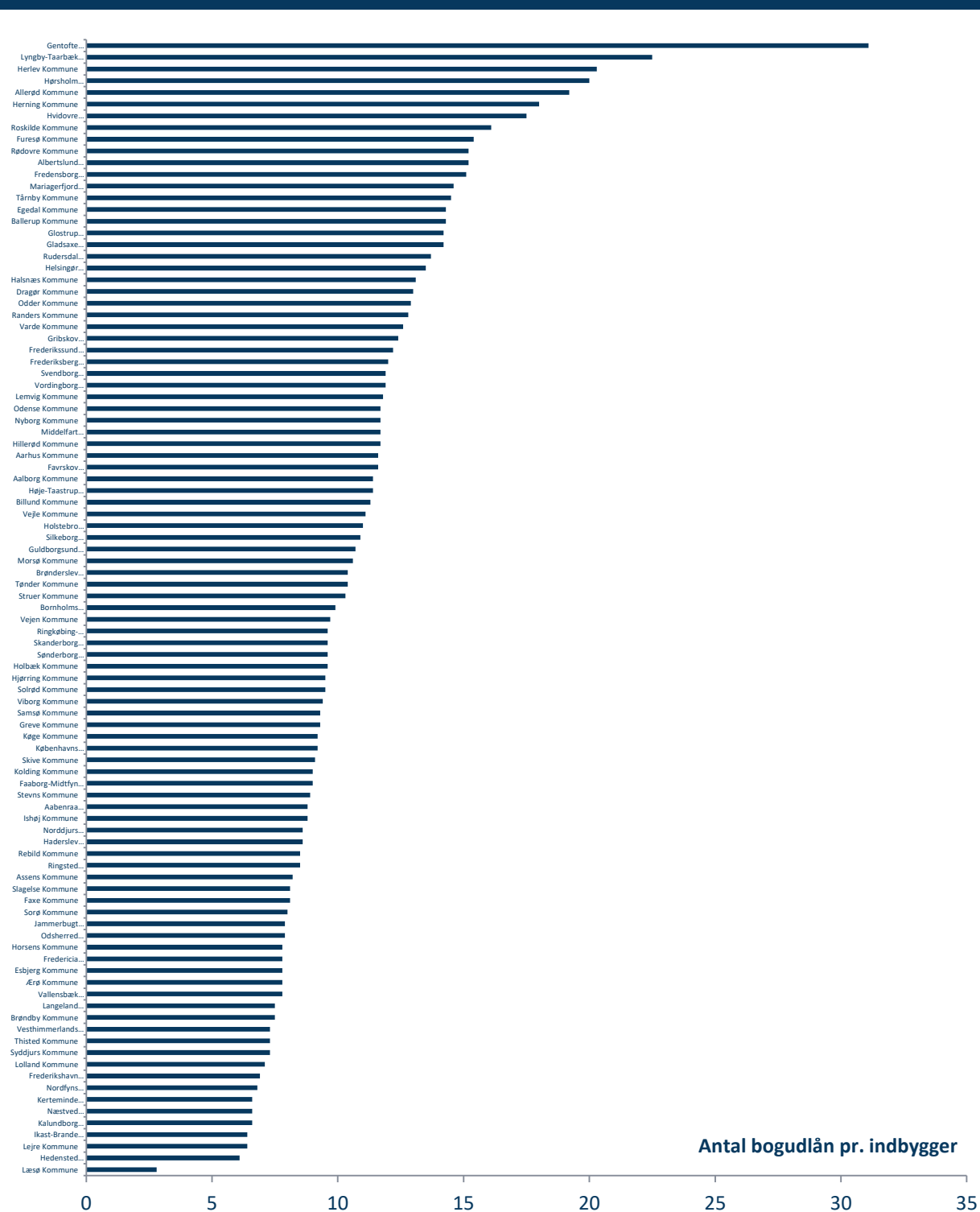
Såvel i Danmarks Statistik som i Kulturministeriet udarbejdes en omfattende biblioteksstatistik. Den belyser indgående folkebibliotekernes traditionelle aktiviteter, altså udlån, ressourcer og økonomi. Den drastiske reduktion i disse aktiviteter forekommer altså velbeskrevet. Derimod

foreligger der alene en begrænset tilgængelig information om nye former for aktiviteter, som det stigende besøgstal umiddelbart kan være udtryk for. Der er dermed en betydelig viden om, hvad der svinder bort i folkebibliotekerne, men ikke særlig viden om, hvad der måtte udvikle sig i stedet.

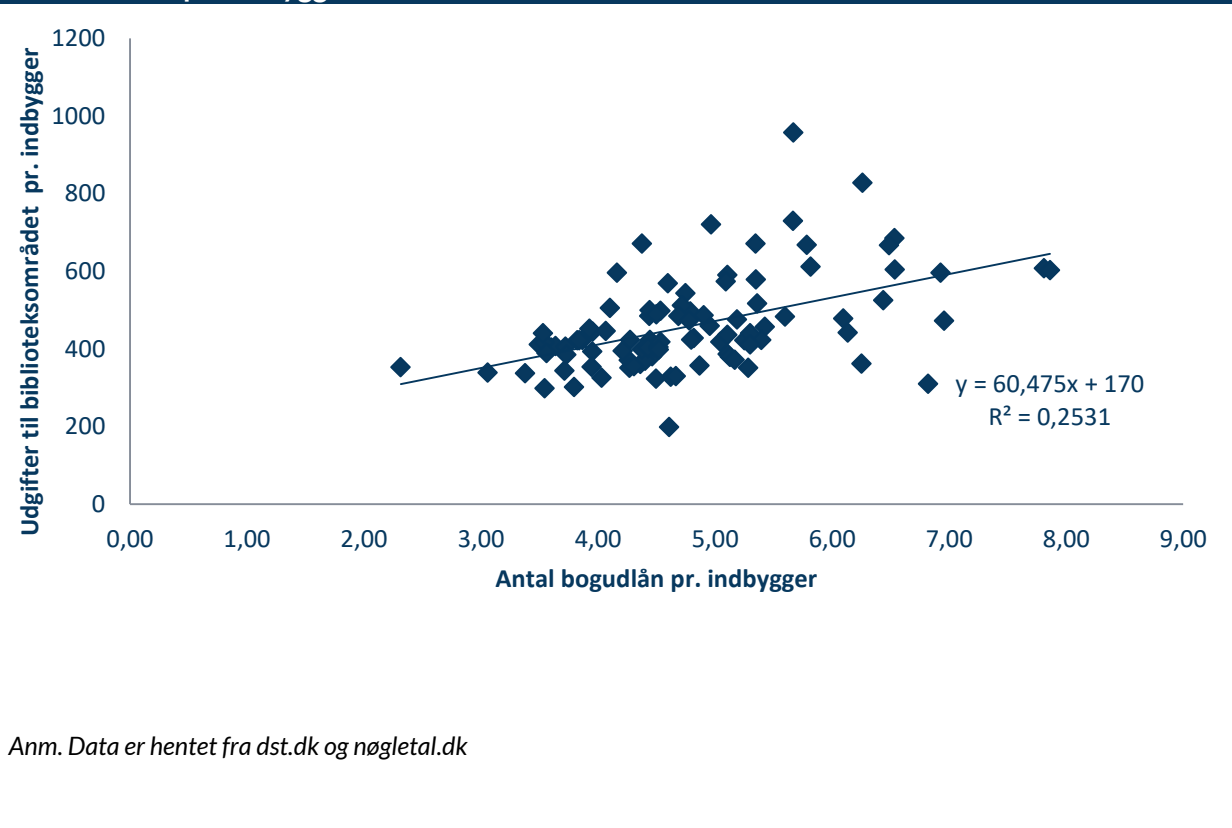
Der er stor forskel på omfanget af bogudlån i de forskellige kommuner. Forskellene er illustreret i figur 3. Enkelte kommuner har et bogudlån, som adskiller sig markant fra udlånet i de øvrige kommuner, men selv inden for det store flertal af kommuner ses variationen i antal bogudlån per indbygger at variere med 300 procent.

Ud fra en traditionel velfærdstankegang vil det være nærliggende at antage, at forskellene kan forklares ved, at kommunernes udgifter til biblioteksområdet også varierer stærkt. Sammenhængen mellem biblioteksudgifter og bogudlån er imidlertid langt fra entydig. Det fremgår af analysen i figur 3. Regressionsanalysen i figuren kan forklare 25 procent af forskellene i bogudlånets omfang (R^2).

Figur 3. Antal bogudlån pr. indbygger i landets kommuner, 2015

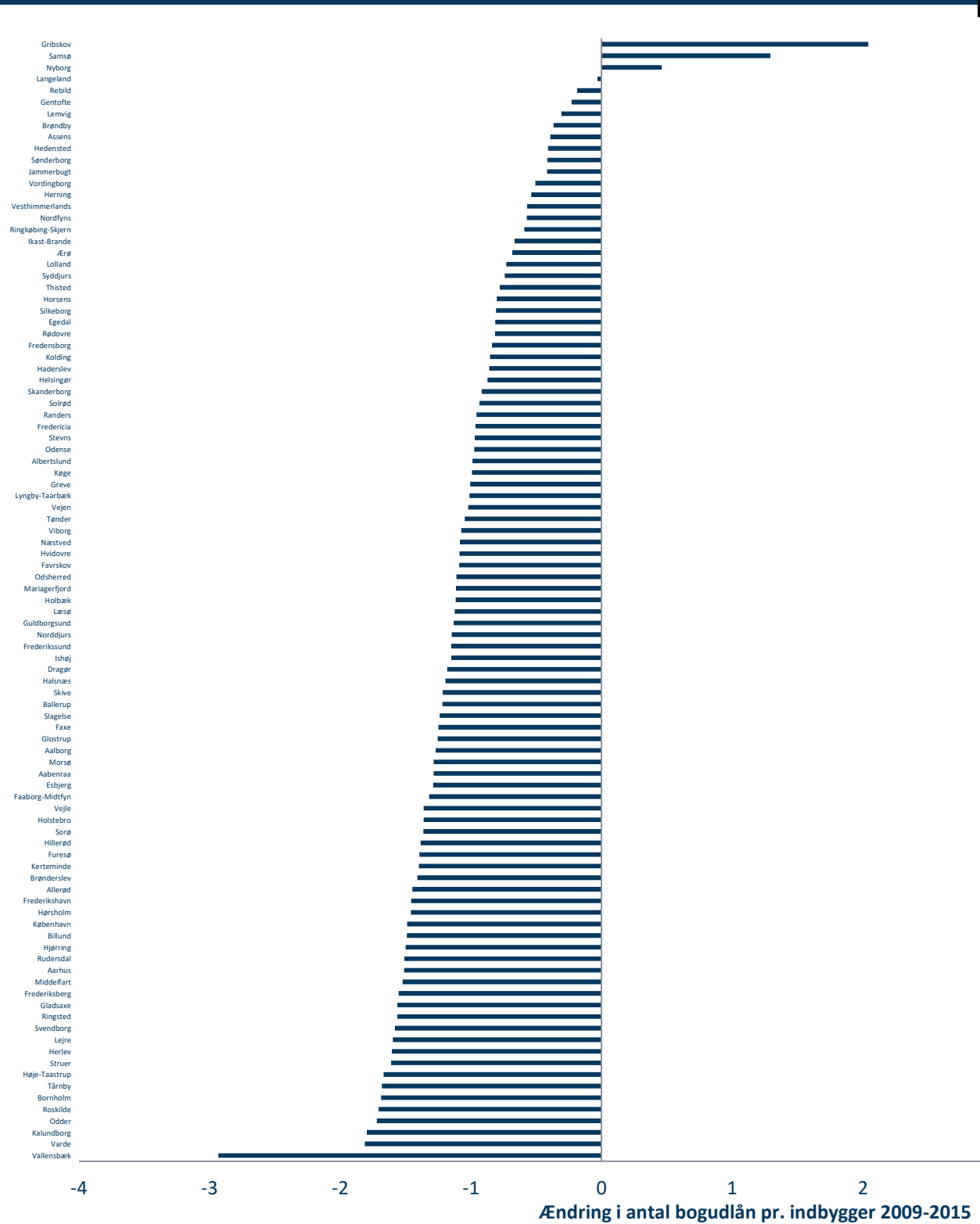

Anm. Data er hentet fra noegletal.dk. Fanø kommune udgår, eftersom data ikke er at finde for denne kommune. De resterende kommuner er sorteret med den kommune først som har færrest udlån.

Figur 4. Sammenhængen mellem antallet af bogudlån pr. indbygger og udgifterne til biblioteksområdet pr. indbygger 2015

Nedgangen i udlånet af bøger i folkebibliotekerne har ikke været lige kraftig overalt. Det er illustreret i figur 5. Det kraftigste fald er foregået i Vallensbæk Kommune, hvor udlånstallet er blevet reduceret med omkring en femtedel siden 2009. Modsat er bogudlånet øget med omkring en femtedel i Gribskov Kommune. Der er dog sket en reduktion i bogudlånet i alle kommuner bortset fra tre kommuner siden 2009.

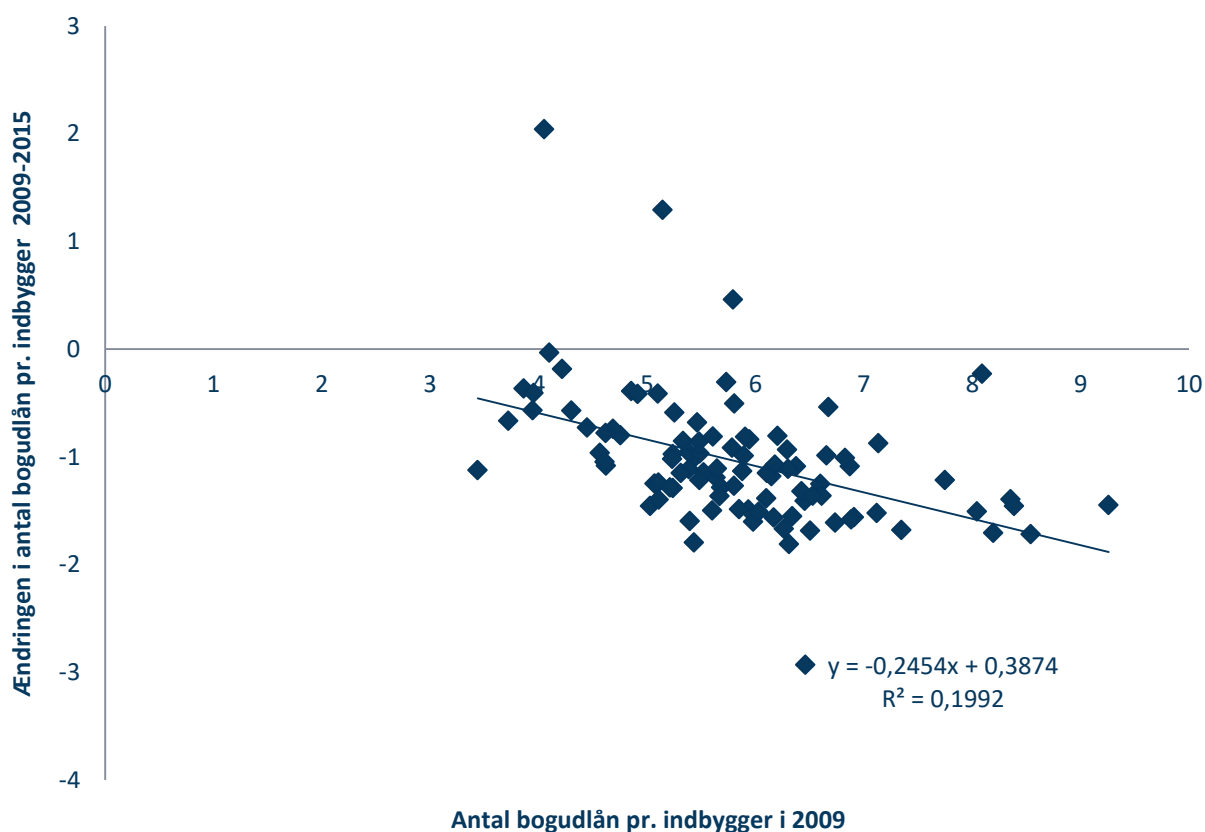
Figur 5. Ændringen i folkebibliotekernes bogudlån pr. indbygger 2009-2015 i de enkelte kommuner

Anm. Data er hentet fra nøgletal.dk

Umiddelbart kan man antage, at når bogudlånet falder på landets folkebiblioteker, så vil faldet være kraftigst der, hvor bogudlånet har været størst. I figur 6 er det ved hjælp af en simpel regressionsanalyse undersøgt, hvorvidt det faktisk forholder sig sådan. Her viser det sig, at der nok gælder sådan en sammenhæng, men at der dog langt fra findes nogen entydig statistisk sammenhæng mellem det historiske omfang af bogudlån og faldet i bogudlån i de senere år. Faldet er massivt og altomfattende.

Figur 6. Sammenhængen mellem bogudlån pr. indbygger i 2009 og ændringen i bogudlån i løbet af årene fra 2009-2015

Anm. Data er hentet fra nøgletal.dk

Hermed synes det klart, at der skal findes mere komplekse forklaringer såvel på udlånsomfanget som på, at udviklingen i bogudlånet har været så forskellig i landets kommuner. Der søges efter sådanne mere komplekse forklaringer i følgende afsnit, men forinden ses på udviklingen i udlån i sammenhæng med udviklingen i folkebibliotekernes udgifter.

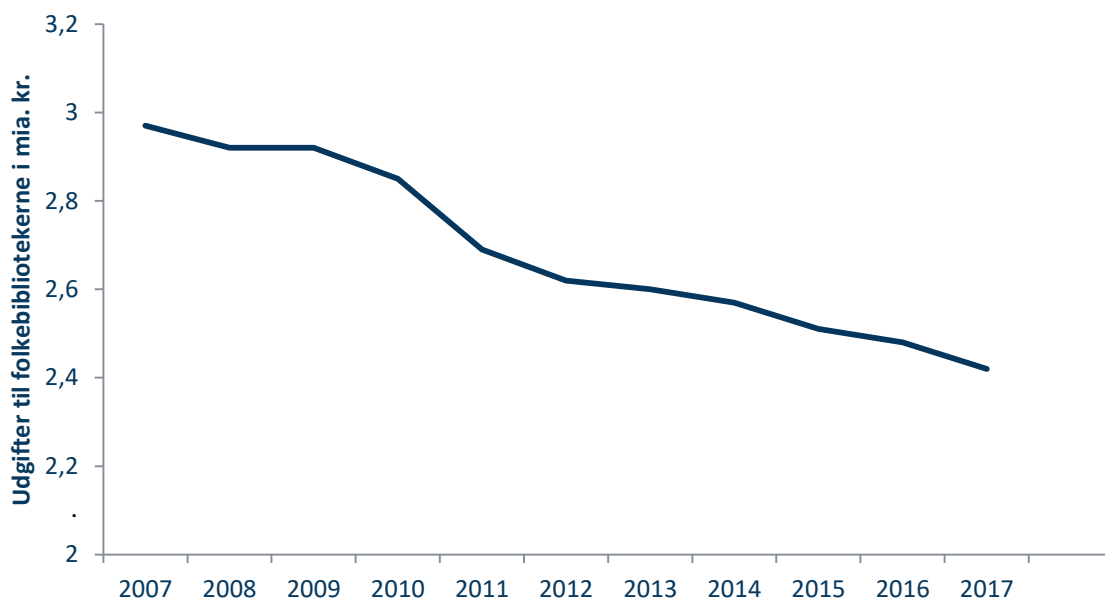
3. FOLKEBIBLIOTEKERNES ØKONOMI

De danske folkebiblioteker afholdt i alt i 2015 udgifter på 2,552 milliarder kroner eller 444 kroner per indbygger. Udgiftsniveauet varierede stærkt mellem kommunerne fra 298 kroner per indbygger i Hedensted Kommune til 957 kroner per indbygger i Albertslund kommune. Det er langt fra de samme kommuner, som i figur 3 udmærker sig ved et særlig højt bogudlån per indbygger, og som i figur 8 udmærker sig ved et særlig højt niveau for biblioteksudgifter.

Kommunerne har for 2017 yderligere reduceret folkebibliotekernes budgetter, så der dette år påregnes anvendt 436 kroner per indbygger regnet i 2017-priser. Det svarer til et yderligere reelt fald fra 2015 til 2017 på omkring 5 procent.

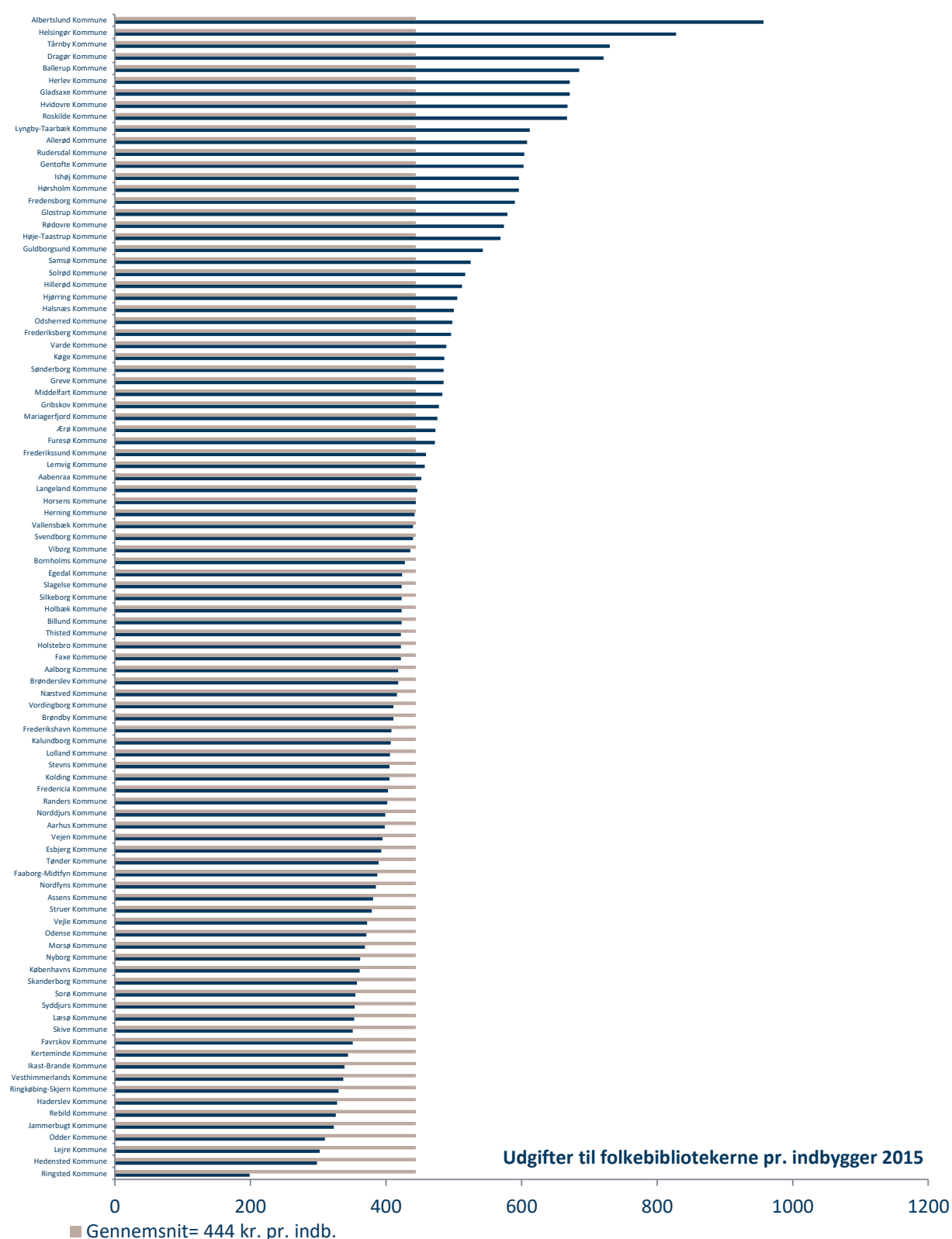
Regnet i faste 2015-priser lå udgiftsniveauet i 2007 på 3 milliarder kroner svarende til 545 kroner per indbygger på landsplan, jfr. Figur 7. Siden kommunalreformen er kommunernes udgifter til folkebiblioteker altså reelt blevet reduceret med godt 20 procent. Det dækker over, at udgifterne i de første år efter kommunalreformen frem til 2010 – og dermed frem til indførelsen af en sanktionsmekanisme for kommuner, som overskred de indgåede kommuneaftaler – kun marginalt blev reduceret reelt, hvorefter der foregik en betydelig opbremsning efter 2010.

Figur 7. Udgifter til folkebibliotekerne 2007-2017, faste 2015-priser

Anm. Data er hentet fra nøgletal.dk. Omregning til mia. kr. er egen beregning og fastprisberegningen er regnet ud fra Finansministeriets PL-regulering. Tal fra 2017 er budgettal

Figur 8. Udgifterne til folkebibliotekerne pr. indbygger 2015

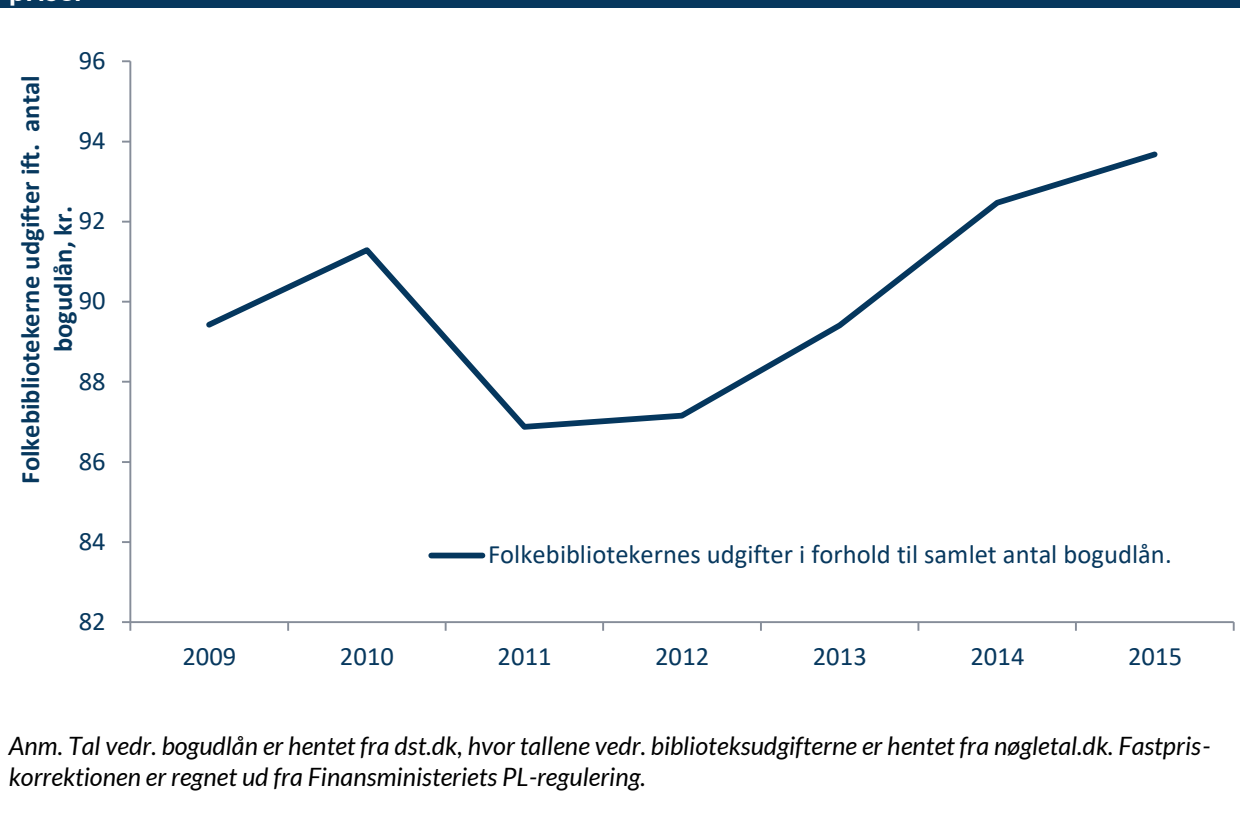

Anm. Data er hentet fra nøgletal.dk. Fanø kommune udgår da retvisende data ikke kan forefindes for denne kommune. Den røde horisontale linje viser gennemsnittet som er 444 kr. indbygger i 2015.

Sammen med dæmpningen af budgetterne i folkebibliotekerne har deres virksomhed fået en anden karakter. Bogudlånet, som historisk har udgjort selve folkebibliotekernes raison d'être og som fortsat i folkebiblioteksloven står fremhævet som det centrale formål, er gået endnu stærkere tilbage end biblioteksudgifterne.

I figur 9 er foretaget en beregning, som tager udgangspunkt betragtningen, at folkebibliotekerne holdes til deres historiske udgangspunkt, og altså er offentlige institutioner for bogudlån. I en sådan hypotetisk analyse kan prisen per bogudlån beregnes simpelt som udgifter i forhold til bogudlån.

Figur 9. Folkebibliotekernes udgifter i forhold til antallet af bogudlån 2009-2015, faste 2015-priser

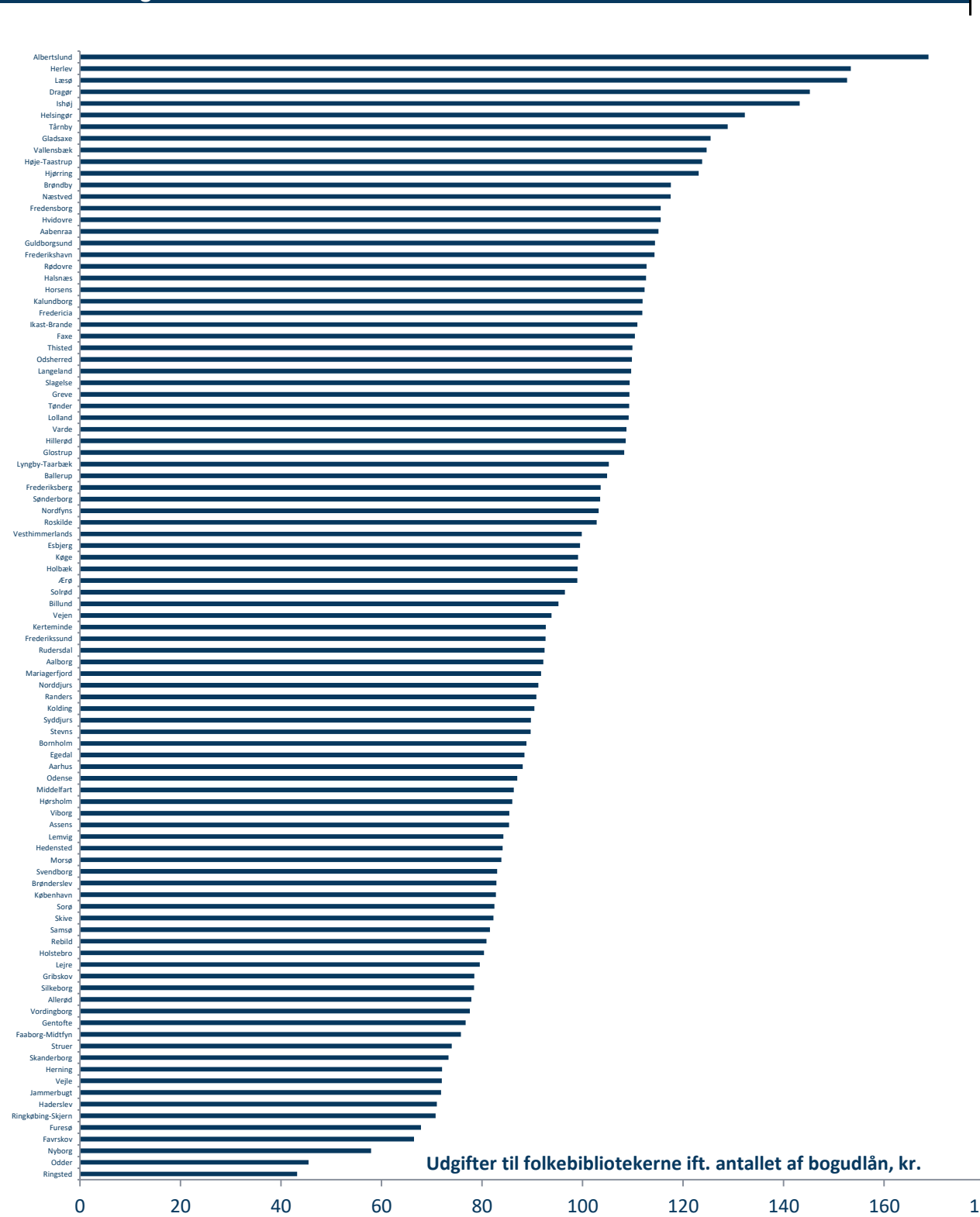

Beregningen i figur 9 har som resultat, at den reale pris på et bogudlån i et folkebibliotek skulle være øget i de senere år. Øgningen satte ind umiddelbart ovenpå, at folkebibliotekernes budgetter blev bremsede op, jfr. Figur 7. Beregnet på denne hypotetiske måde udgør prisen på et bogudlån knap 100 kroner.

Der foreligger imidlertid en række argumenter for, at det reelt er blevet billigere i sig selv at effektivere et bogudlån. Overgangen til elektronisk udlånsregistrering og øget grad af selvbetjening indebærer således en væsentlig rationalisering. Resultatet af beregningen i figur 9 skal derfor nærmere tolkes som et udtryk for, at folkebibliotekerne har givet sig til at udvikle nye former for aktiviteter sideløbende med udtyndingen af bibliotekernes oprindelige rationale.

Folkebiblioteksudgifterne i forhold til bogudlånets omfang varierer overordentligt meget fra kommune til kommune. Figur 10 belyser variationen.

Figur 10. Udgifterne til folkebibliotekerne i 2015 i landets kommuner beregnet i forhold til antallet af bogudlån

Anm. Data er hentet fra nøgletal.dk samt dst.dk

4. FAKTORER BAG UDLÅNSOMFANGET

I det følgende opstiller og afprøver vi en model til forklaring af omfanget af bogudlån i de 98 kommuner. Modellen findes beskrevet i figur 11. I modellen indgår på den ene side, at forhold på folkebibliotekernes udbudsside kan have betydning for udlånsomfanget. Her henses til biblioteksbudgettets størrelse i kommunen og tillige biblioteksvæsenets bogbestand. På den anden side indgår forhold på folkebibliotekernes efterspørgselsside. Her kan være tale om indbyggernes alderssammensætning, uddannelsesniveau og på kommunens størrelse i det hele taget.

Figur 11. Modellen til forklaring af udlånet af bøger per indbygger i kommunerne

Forhold på udbudssiden	Bogbestand Kommunale udgifter til bibliotek
Demografi	Andel børn. 0 - 17 år
Uddannelse	Andel af indbyggere over 25 år med en videregående uddannelse Andel af unge i gymnasial uddannelse
Kommunestruktur	Antal indbyggere

Efterprøvningen af de mulige forklaringer foregår i en regressionsanalyse, hvis resultater findes gengivet i figur 12.

Figur 12. Regressionsanalyse. Forklaring af antallet af bogudlån per indbygger i 2015 i landets kommuner

	(1)	(2)	(3)	(4)
Forklarende variable	Samlet antal udlån pr. indbygger	Antal udlån af bøger pr. indbygger	Antal udlån af lydbøger pr. indbygger	Antal udlån af musikoptagelser pr. indbygger
Biblioteksudgifter pr. indbygger	0.00303***	0.00221***	0.000168***	0.000653***
Bestand af bøger	4.61e-06***	3.28e-06**	1.81e-07	1.15e-06***
Kommunestørrelse	-1.06e-05***	-8.66e-06***	-3.48e-07	-1.59e-06***
Uddannelsesniveau	0.0579***	0.0561***	4.97e-05	0.00174
Andel 0-17-årige	0.0405	0.0272	0.0110***	0.00227
Andel gymnasieelever	0.0350	0.0230	0.00532	0.00672
Constant	1.461*	1.779**	-0.131**	-0.187
Observations	97	97	97	97
R-squared	0.555	0.503	0.334	0.573

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Det viser sig i tabel 12, at såvel faktorer på folkebibliotekernes udbudsside som efterspørgsels-side bidrager med signifikante forklaringer af det fysiske bogudlåns omfang.

På udbudssiden viser navnlig biblioteksudgifternes samlede størrelse per indbygger sig at bidrage signifikant, og bogbestandens størrelse bidrager ligeledes signifikant. Tillige findes en storbyeffekt men i omvendt form, så låneaktiviteten er negativt sammenhængende med kommunens størrelse. Det skal dog tilføjes, at der gælder en vis indbyrdes sammenhæng mellem bogbestand og kommunestørrelse, ligesom uddannelsesniveauet på efterspørgselssiden også er korreleret med kommunens størrelse.

På efterspørgselssiden fremstår indbyggernes uddannelsesniveau i øvrigt som en stærkt signifikant faktor, mens andelen af gymnasieelever ikke bidrager til forklaringen af de foreliggende observationer.

I øvrigt finder vi, at forklaringsmodellen giver en ganske god forklaring af omfanget af de fysiske bogudlån i kommunerne. I alt 50,3 procent af forskellene mellem kommunerne bliver opfanget af modellens forklaringsbidrag.

I figur 12 er også undersøgt, hvad der forklarer omfanget af øvrige udlånsaktiviteter på folkebibliotekerne. Det viser sig, at det fysiske bogudlån og de øvrige udlån langt fra kan forklares med de samme faktorer. Omfanget af udlån af lydbøger kan alene forklares af biblioteksudgifternes niveau og af unges andel af kommunens befolkning. Her spiller uddannelsesniveau ingen rolle. Omfanget af udlån af musikoptagelser forklares først og fremmest af biblioteksvæsenets udgiftsniveau, lige som der er en stærk sammenhæng mellem bibliotekets bogbestand og musikudlån, hvad der antagelig igen hænger sammen med, at der er en stærk sammenhæng mellem bogbestand og bestand af musikmaterialer. Også i forbindelse med udlån af musikoptagelser ses der er storbyeffekt.

5. FAKTORER BAG UDLÅNSFALDET

Forklaringsmodellen i figur 11 bliver nu omformet, så den søger efter forklaringer på ændringen i udlån. Den omformede model er beskrevet i figur 13. Det fremgår, at vi anvender de samme faktorer som forklarende faktorer, men at vi nu anvender ændringer i disse faktorer som mulige forklaringer.

Figur 13. Modellen til forklaring af ændringerne fra 2009 til 2015 i udlånet af bøger per indbygger i kommunerne

Ændringer i forhold på udbudssiden	Ændring i bogbestand Ændring i kommunale udgifter til bibliotek
Demografiske ændringer	Ændring i andel børn, 0 – 17 år
Ændringer i indbyggernes uddannelsesniveau	Ændring i andel af indbyggere over 25 år med en videregående uddannelse Ændring i andel af unge i gymnasial uddannelse
Strukturelle ændringer i kommunen	Ændring i antal indbyggere

Resultaterne af den statistiske analyse er vist i figur 14. Det fremgår, at det er væsentligt vanskeligere at forklare de stedfundne ændringer i udlån af bøger, end det i figur 12 er at forklare udlånets samlede omfang. Det er således 38 procent af ændringerne i bogudlån mod 50 procent af niveauerne, som forklares af modellen.

Det er i øvrigt ikke mindst interessant ved læsning af resultaterne i figur 14, at uddannelse stort set glider ud som forklaring. Ændring i indbyggernes uddannelsesniveau i kommunen forklarer ikke ændringer i bogudlånet i kommunens biblioteksvæsen. Den eneste materialekategori, som ser ud til at blive påvirket af ændringer i uddannelsesniveau er musikoptagelser, hvor den statistiske sammenhæng tilsiger, at højnet uddannelsesniveau kan forbindes med et fald i udlånsomfanget.

Analysen udpeger herudover to faktorer, som bidrager med forklaring af udviklingen i bogudlån. Det drejer sig om udviklingen i bibliotekets budget og udviklingen i bibliotekets bogbestand. Jo større reduktion i budget og i bogbestand, jo større fald i bogudlånet. Den statistiske signifikans er dog ret svag, når det gælder sammenhængen mellem ændring i budget og ændring i udlånsomfang.

Figur 14. Regressionsanalyse. Forklaring af ændringen i antallet af bogudlån per indbygger fra 2009 til 2015 i landets kommuner				
VARIABLES	(1) Samlet antal udlån pr. ind- bygger	(2) Antal udlån af bøger pr. indbygger	(3) Antal udlån af lydbøger pr. indbygger	(4) Antal udlån af musikop- tagelser pr. indbygger
Biblioteksudgifter pr. indbygger	0.00220*	0.00185*	0.000119	0.000213
Bestand af bøger	7.53e-06***	6.07e-06***	2.08e-07	1.25e-06*
Kommunestørrelse	5.65e-05***	4.48e-05***	2.32e-06*	9.48e-06
Uddannelsesniveau	-0.187**	-0.0970	-0.00587	-0.0829***
Andel 0-17-årige	-0.286**	-0.0898	-0.0193**	-0.188***
Andel gymnasieelever	0.0387	0.0225	-0.00351	0.0212
Constant	-1.501***	-0.705**	-0.112***	-0.714***
Observations	97	97	97	97
R-squared	0.380	0.245	0.199	0.482
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1				

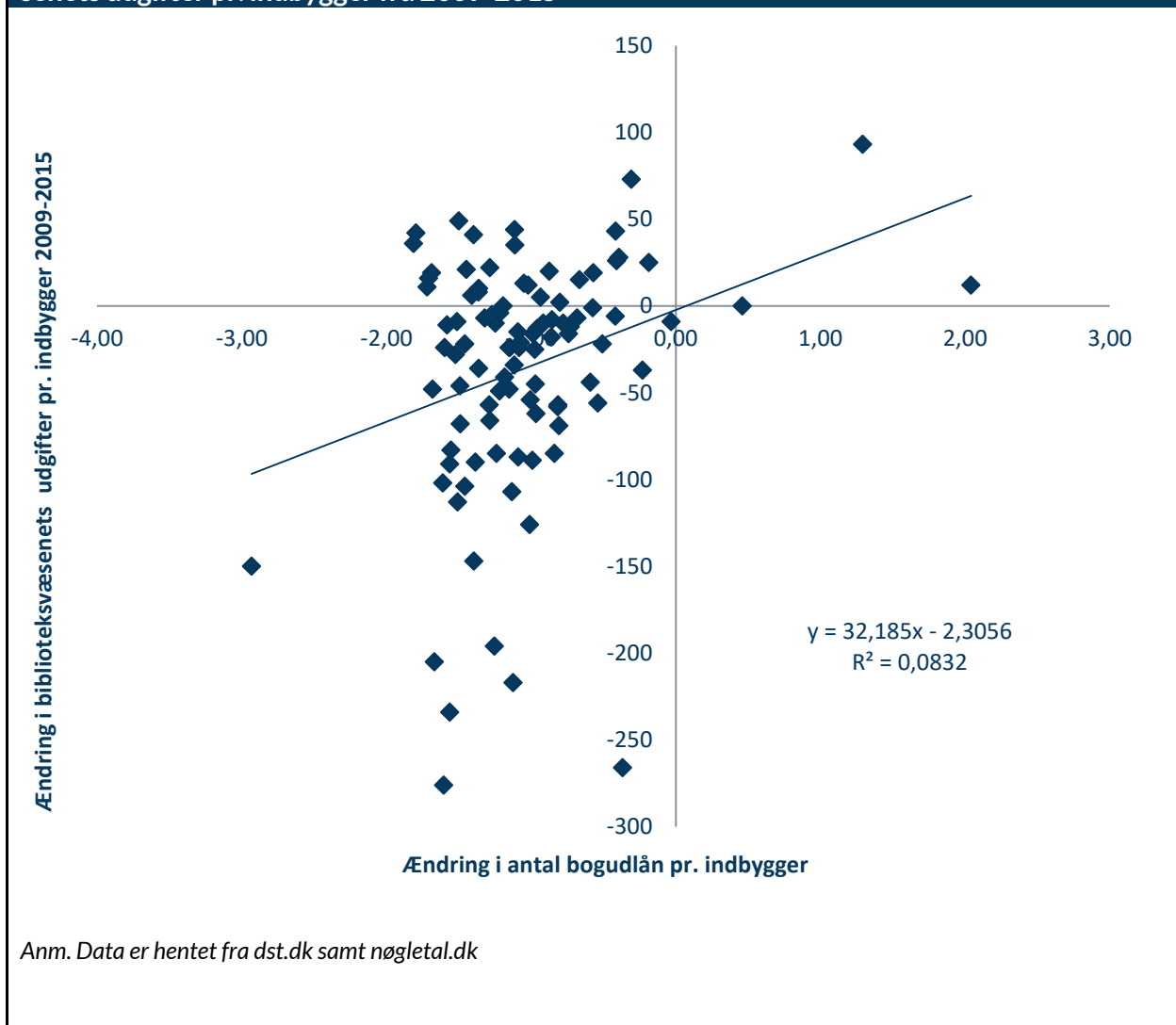
6. BOGUDLÅN OG ANDRE AKTIVITETER I FOLKEBIBLIOTEKERNE

Folkebiblioteksloven fastslår, at folkebibliotekernes formål er at stille primært bøger til rådighed uden betaling for befolkningen. Hertil kommer opgaven at formidle offentlig information. Dagens folkebiblioteker rummer imidlertid i varierende omfang en række yderligere aktiviteter iværksat på lokalt initiativ og besluttet i kommunalbestyrelserne eller udviklet på egen hånd i de enkelte biblioteksvæsener.

I figur 4 er det allerede påvist, at der kun er en delvis sammenhæng mellem udgifterne til biblioteksvæsenet i kommunen og omfanget af udlån af bøger. Der kan i princippet gælde to forskellige forklaringer på dette forhold. Forklaringen kan være, at der i kommuner med beskedent bogudlån i særlig grad er udviklet andre former for aktiviteter herunder aktiviteter, som ikke findes specificeret som formål for folkebiblioteker i loven om folkebiblioteker. En anden mulighed er imidlertid, at der findes betydelige forskelle i folkebibliotekernes effektivitet, således at udgifterne til hver given ydelse varierer fra bibliotek til bibliotek. Der foreligger en enkelt dansk undersøgelse af forskelle i produktivitet mellem folkebiblioteker, nemlig Christoffersen og Ettrup (1993). Her har medarbejderrepræsentanter for to centralbiblioteker i fællesskab opstillet en specificering af, hvilke typer af ydelser, som alt i alt produceres i bibliotekerne, og efterfølgende har alle medarbejdere på de to biblioteker foretaget tidsregistreringer og aktivitetsopgørelser, således at der har kunnet beregnes sammenligneligt tidsforbrug ved fremstillingen af hver enkelt ydelse. Analysen påviste, at der mellem de to biblioteker forelå særdeles stor forskel på tidsforbrug og omkostninger ved fremstilling af de enkelte ydelser i bibliotekerne.

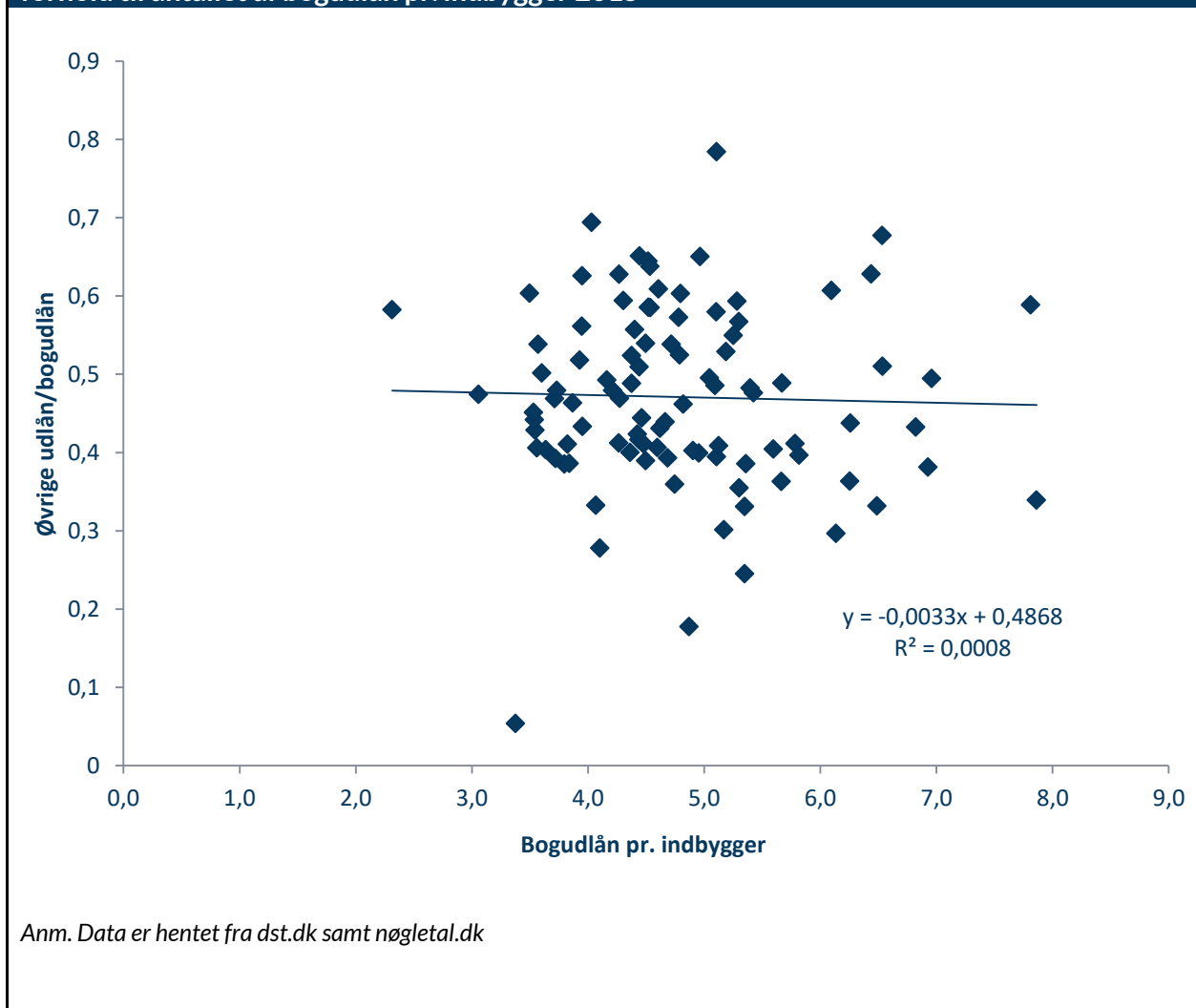
Analysen fra 1993 understøtter altså en tese om, at der findes betydelige forskelle i udgifter i forhold til præstationer mellem bibliotekerne, men denne undersøgelse er så gammel, at den dog i dag bør anvendes med forsigtighed. Undersøgelsen udelukker heller ikke, at folkebibliotekerne er kommet til at anvende betydelige dele af deres ressourcer til andre aktiviteter end de, som er angivet som folkebibliotekernes formål i loven om folkebiblioteker. Til supplerung af analysen i figur 4 vises i figur 15 en analyse af udviklingen i folkebibliotekernes ressourceanvendelse i de senere år.

Figur 15. Sammenhængen mellem ændring i omfanget af bogudlån og ændring i biblioteksvæsenets udgifter pr. indbygger fra 2009-2015

Det viser sig ud af analysen i figur 15, at der kun findes en svag sammenhæng mellem ændringen i bogudlån og ændringen i udgifter. Modellen forklarer kun 8 procent af forskellen i udgiftsændringer. I kommuner med særlig stærk tilbagegang i bogudlånet, har kommunen ofte ikke draget konsekvensen og reduceret udgifterne tilsvarende. Det er også ensbetydende med, at kommuner med særlig stærk tilbagegang i bogudlånet har været særlig stærkt orienteret i retning af at udvikle andre former for ressourceforbrug end effektivt bogudlån. Her kan slet og ret være tale om stigende ineffektivitet i bibliotekets traditionelle aktiviteter eller om nye typer af aktiviteter uden om folkebibliotekslovens konkrete specificering af formål. Som det fremgår af figur 16 findes der dog ikke overhovedet nogen klar sammenhæng mellem omfanget af bogudlån i landets kommunale biblioteksvæsen og omfanget af øvrige udlån.

Figur 16. Sammenhæng mellem antal bogudlån pr. indbygger og antallet af øvrige udlån set i forhold til antallet af bogudlån pr. indbygger 2015

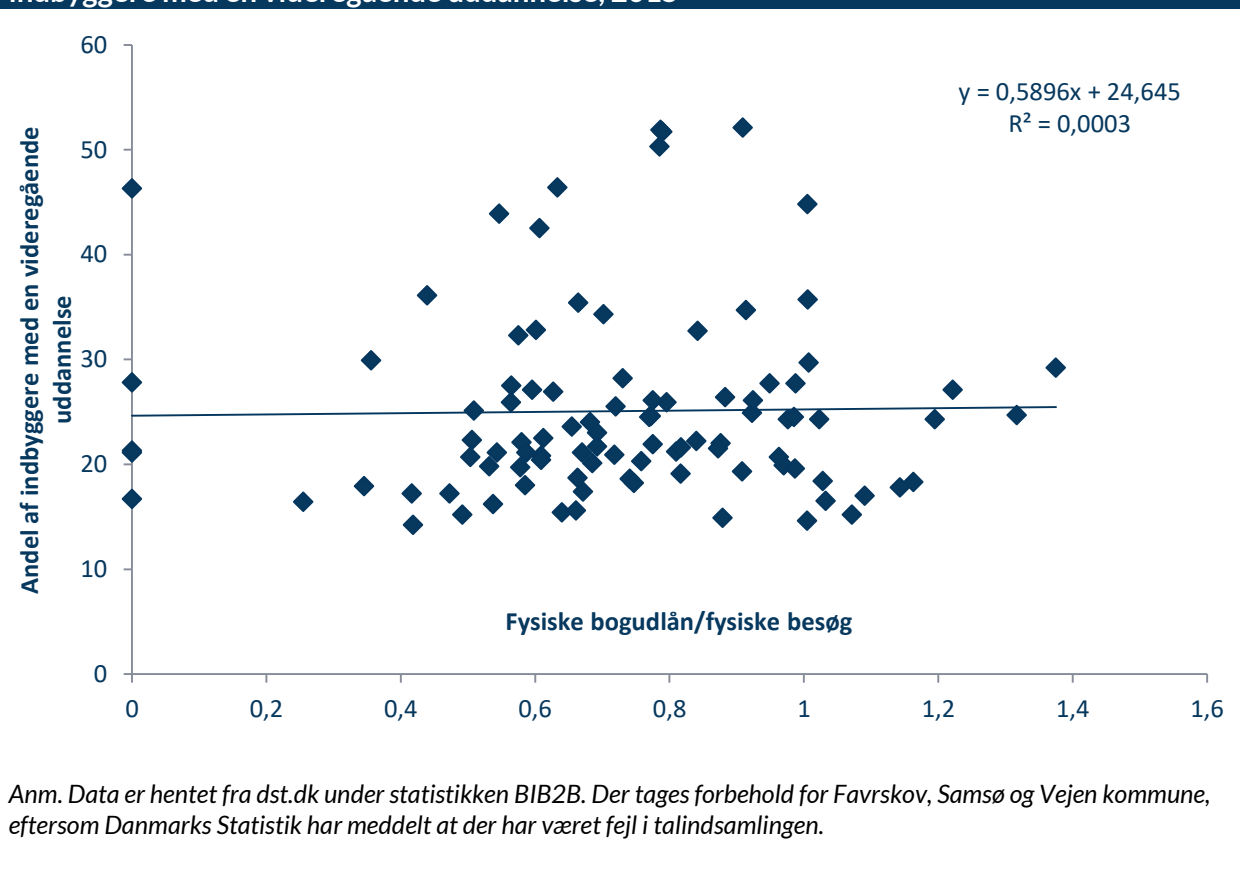

7. FREMTIDENS FOLKEBIBLIOTEK: ELITEBIBLIOTEK, FORSAMLINGSHUS, HOB-BYRUM ELLER VARMESTUE?

Bogudlån i folkebiblioteker er i særdeleshed en aktivitet, som findes i kommuner, hvor borgerne besidder et relativt højt uddannelsesniveau. Det er allerede påvist i figur 12. På den anden side er intensiteten i bogudlån større i små end i store kommuner jfr. også figur 12, på trods af, at uddannelsesniveaet er relativt lavt i en del kommuner med relativt få indbyggere. Dette mønster er imidlertid i flere henseender under forandring. Bogudlånet har siden 2009 udviklet sig mere positivt i store kommuner end i små kommuner, men uddannelsesniveaet forklarer ikke længe udviklingen i folkebibliotekernes bogudlån.

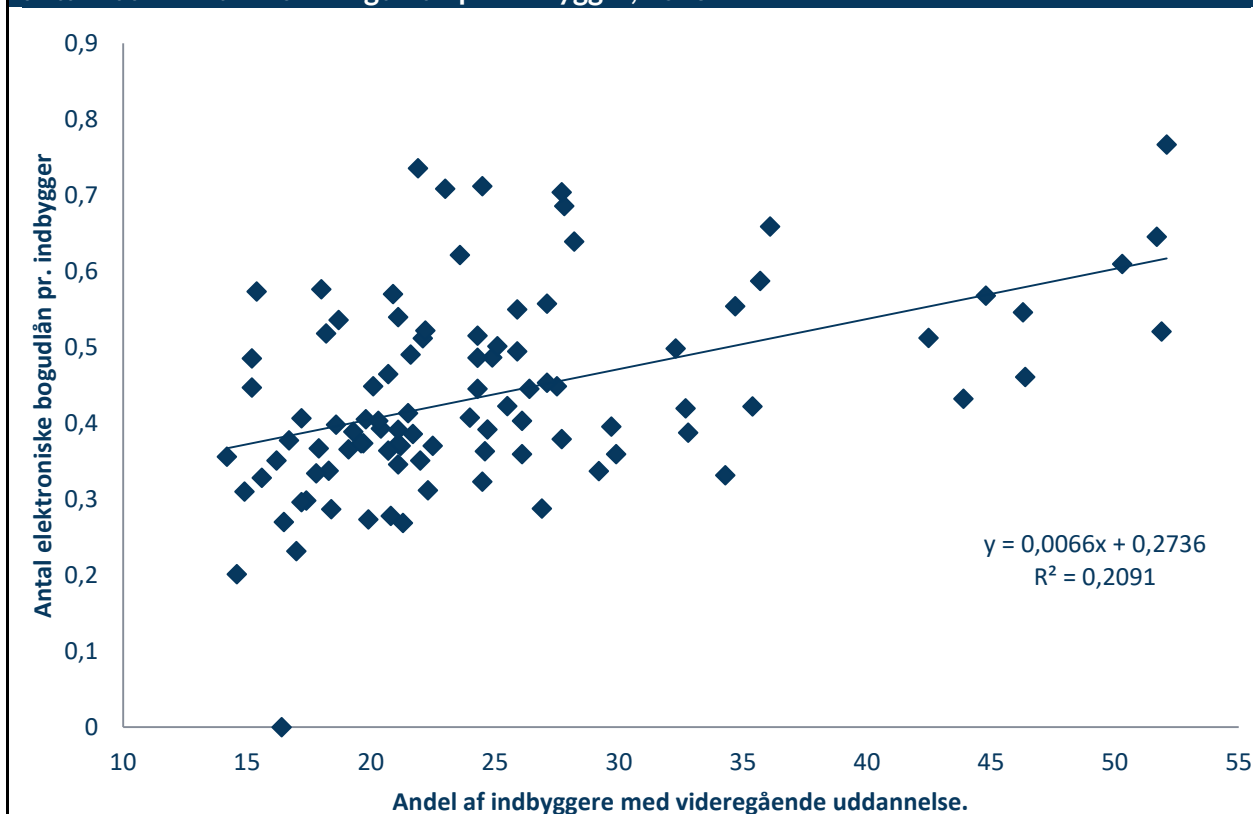
Tilsyneladende indebærer dette ikke, at folkebiblioteker nødvendigvis visner bort i mindre kommuner og i kommuner med en ikke så stærkt uddannet befolkning. På den anden side er der en tendens til, at folkebiblioteker i kommuner med en relativt svagt uddannet befolkning i særlig grad henvender sig til borgere, som er mindre orienteret imod at låne bøger. Det kunne analysen i figur 17 tyde på. Befolkningen i kommuner kendetegnet ved et højt uddannelsesniveau benytter ikke biblioteksbesøg til at tage flere bøger med hjem end befolkningen i kommuner, hvor uddannelsesniveaet er lavere.

Figur 17. Sammenhængen mellem antallet af fysiske bogudlån ift. fysiske besøg og andelen af indbyggere med en videregående uddannelse, 2015

Den fysiske brug af folkebibliotekerne afløses i et vist omfang i disse år af netadgang og e-bøger, selv om udlånet af e-bøger endnu ikke er blevet voldsomt stort. I forlængelse af analysen i figur 17, rejser der sig da spørgsmålet om, hvorvidt denne nye teknologiske form bidrager til at modvirke den elitære tendens i bogbenyttelsen i folkebibliotekerne, eller om det modsatte gør sig gældende. Dette spørgsmål er søgt belyst i figur 18. Her påvises en vis tendens til, at e-lån i særlig grad vokser frem i kommuner, hvor indbyggerne gennemgående har et relativt højt uddannelsesniveau.

Figur 18. Sammenhængen mellem andelen af indbyggere med videregående uddannelse og antallet af elektroniske bogudlån pr. indbygger, 2015

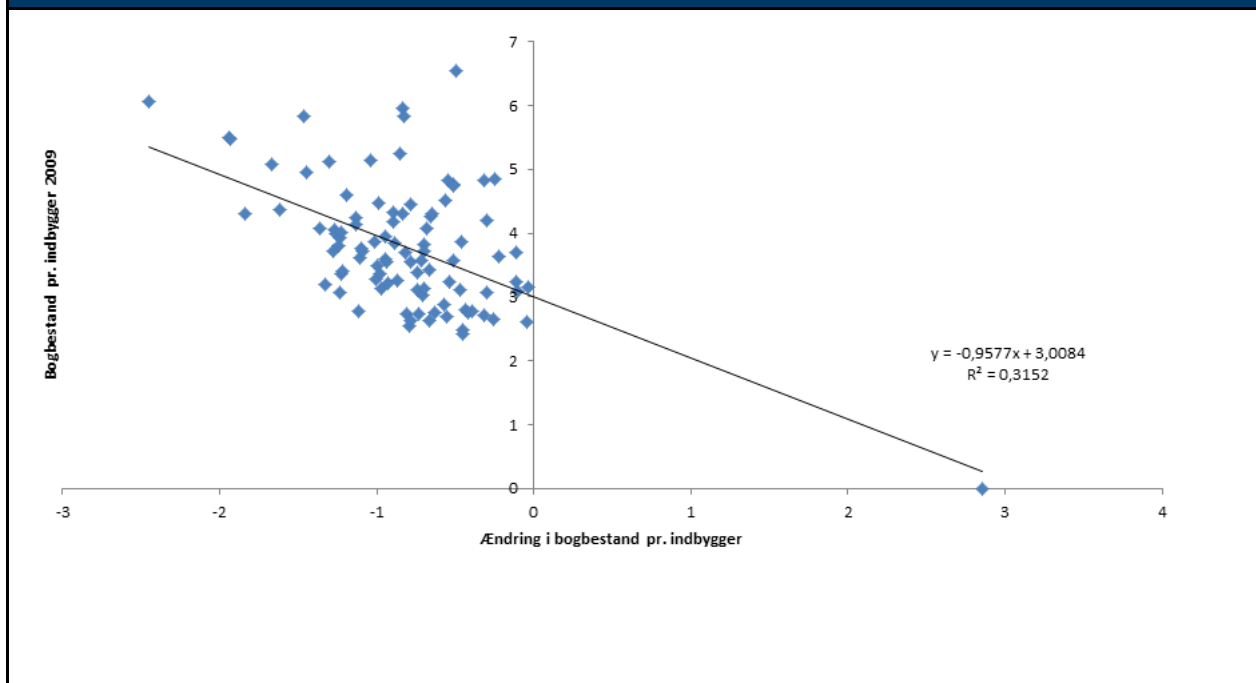

Anm. Data er hentet fra Dst.dk

Uddannelse betinger altså i stadig mindre omfang en mere intensiv fysisk benyttelse af folkebibliotekerne, men uddannelse driver en transformation i informationsbrug i retning af e-lån. Det er en vigtig iagttagelse, for e-lånevirkosomhed repræsenterer et opgør med biblioteket som en fysisk størrelse. E-lån kan lige så vel organiseres i privat og markedsfunderet regi, og såfremt e-lån ønskes fastholdt i offentligt regi, så kan e-lånevirkosomhed nok mest hensigtsmæssigt bedrives fra en central organisatorisk enhed, eksempelvis på samme måde som nationalbibliografien produceres centralt. Såfremt de her påpegede tendenser fortsætter, så peger meget i retning af, at folkebibliotekernes traditionelle rolle som lokalt vidensfundament for uddannelse kan være på vej til at blive reduceret.

Det peger i samme retning, at folkebibliotekerne i disse år er i gang med en markant reduktion af deres bestand af bøger. Som det påvises i figur 20, så foregår reduktionen bredt i folkebibliotekerne, og numerisk reduceres bogbestanden gennemgående stærkest i de folkebiblioteker, hvor der historisk har været de største bogsamlinger. Heller ikke dette udviklingstræk peger i retning af, at folkebibliotekernes traditionelle rolle som lokalt vidensfundament fastholdes, end ikke i de mere ressourcestærke folkebiblioteker.

Figur 20. Sammenhængen mellem ændring i bogbestand pr. indbygger fra 2009 til 2015 og bogbestanden pr. indbygger i 2009

Anm. Data er hentet fra dst.dk. Læsø indgår ikke.

Spørgsmålet er da, hvilken rolle folkebibliotekerne bevæger sig i retning af at komme til at spille? Desværre er adgangen til informationer om bibliotekernes aktiviteter ud over udlånsvirksomheden sparsom, så det lader sig nok vanskeligt gøre at besvare spørgsmålet ved at forlænge klart dokumenterede og entydige igangværende udviklingstendenser. Der har gennem en længere årrække udfoldet sig en omfattende debat i bibliotekskredse om bibliotekernes fremtid, men det forekommer, at der ikke umiddelbart er fremkommet noget definitivt svar. Derimod findes mange eksempler på, at folkebiblioteker forsøger sig med nye aktiviteter, som i større eller mindre udstrækning bliver konkurrerende med allerede udviklede og fungerende aktiviteter i andet regi. Figur 21 illustrerer problematikken.

Figur 21. Folkebibliotekernes søgen efter nye ståsteder. Nogle eksemplert

Ny aktivitetsform	Konkurrencen
Udlån af andre typer af materialer: Værktøj o.l.	Udlejning i privat regi. Farvehandlere og værktøjsudlejning o.l.
Læring, fx it	Aftenskoler, folkelige organisationer som Ældresagen etc.
Aktivitetscentre	Fitness-centre, idrætsforeninger, frivillige organisationer
Demokratisk debat	Forsamlingshuse, politiske partier
Rum for uddannelsessøgende	Uddannelsesinstitutionerne
Musik og anden underholdning	Koncerthuse, spillesteder etc.
Cafevirksomhed	Privat drevne cafeer

Med udtyndingen eller tabet af rollen som lokal institution for uddannelse, viden og oplysning i traditionel forstand ser det indtil videre ud til, at folkebibliotekerne bevæger sig i retning af at være i en konkurrencesituation som én blandt adskillige institutioner for folkeligt liv. Her kommer folkebibliotekerne til at konkurrere med såvel andre kommunale tiltag som med markedsbaserede private tiltag. Begge former for konkurrencesituation kan være problematiske. I konkurrencen med andre kommunale tiltag så som lokalcentre, forsamlingshuse, kulturhuse, kommunalt organiserede biografer og musiksteder, aftenskoler m.v. har folkebibliotekerne er særstilling i og med, at de er funderet på en særlig lovgivning og dermed obligatoriske for alle kommuner. Det kan vanskeliggøre en koordinering og samordning af den samlede kommunale indsats på kulturområdet. I konkurrencen med private og markedsbaserede aktiviteter kan der nærliggende blive tale om såkaldt "opgavetyveri", hvor folkebibliotekerne i kraft af skattefinansierede midler kan udkonkurrere ellers udmærket fungerende og effektive tiltag.

Spørgsmålet om, hvilken rolle folkebibliotekerne skal spille i fremtiden, lader sig herved måske bedst besvare i negativ form. De skal ikke – eller kommer ikke til at – spille rollen som den lokale forankring af viden og uddannelsesunderstøttelse. De er ved at skrumpes ind, og vi ved ikke rigtigt, hvad der bliver tilbage.

REFERENCER

Christoffersen, Henrik og Flemming Ettrup (1993): Produktivitetsudvikling i folkebiblioteker. Danmarks Biblioteksforening.

Duelund, Peter (1995): Den danske kulturmodel. En idepolitisk redegørelse. Klim.

Münster, Ole (2017): Bibliotekernes krise – vejen til en ny lokal kulturpolitik.